

GASILCI IN TELOVADCI V ČASU USTANAVLJANJA PROSTOVOLJNIH GASILSKIH DRUŠTEV V SLOVENIJI

Viljem Tomat

Najprej nekaj o Slovencih

Slovani so bili večinsko prebivalstvo v Habsburški monarhiji in so po letu 1848 (pomlad narodov) iskali svoj položaj v Panslavizmu. Ker so bili Rusi pravoslavni, Madžari pa so hoteli svojo krono, so našli Slovenci svojo predstavo pri Čehih, ki so tega leta tudi prvič volili v državni zbor. Pri tem moramo napisati, da Slovenci niso imeli etično čiste državne sestave z imenom Slovenija, ampak so živeli v habsburških vojvodinah Kranjske, Koroške in Štajerske, kot tudi v tako imenovanem Primorju (Küstanland - z grofijo Gorica in Gradiško ter mejno grofijo Istra z okolico Trsta). Te dežele so po letu 1867, ko je prišlo do tako imenovane avstro-ogrske izravnave pripadle dunajskemu delu kraljevine.

Po štetju prebivalstva leta 1880 je bilo Slovencev v Spodnji Štajerski (okraj Maribor) okoli 450.000 (37 % vsega prebivalstva takratne Štajerske), na Koroškem 100.000 (30 %), Kranjskem 450.000 (94%), Primorju 320.000 (53%, 45 % Italijanov in 2% Nemcev). Uradništvo pa je bilo v deželah kjer so živeli Slovenci nemško in je imelo temu odgovarjajočo prevlado zlasti v mestih.

Že marca leta 1848 so Slovenci na Dunaju ustanovili svoje prvo društvo imenovano »Slovenija«, aprila še v Gradzu in Ljubljani in julija izdali prvi slovenski časopis. Leta 1853 se oblikuje Društvo Sv. Mohorja »kteremu bo dobre bukve za Slovence izdajalo in jih med njimi razširjevalo«. (društvo je od leta 1860 naprej delovalo kot cerkvena bratovščina).

Začetki ustavnega življenja Slovencev so vezani na leto 1860 in 1861 predvsem po uvedeni novi ustavi, oziroma po sprejetju februarskega patenta, ki je dovoljeval ustanavljanje kulturnih društev in oblikovanje političnih programov posameznih strank. Javno in društveno življenje Slovencev se je začelo razvijati še posebej po izdaji dokumenta »Zedinjena Slovenija«. Slovenski poslanci so v deželnih zborih zahtevali enakopravnost z drugimi narodi.

Tako so Slovenci leta 1860 v Slonovi gostilnici v Ljubljani osnovali čitalnico, kjer so se zbirali in peli narodne slovenske pesmi. Poleg čitalnic, ki so bile ustanovljene v tem času še v Trstu, mestu Celje in Maribor, (takrat del Spodnje Štajerske) itd. so ustanavljali še bralna, dramatična društva pa glasbeno matico, godbe in pevske zборе.

Nacionalne različnosti

V močnem južnoslovanskem delu so se vedno bolj pojavljale nacionalne napetosti, sloneče na idejni in narodni osnovi. Nacionalna diferenciacija se kaže v dvojnosti raznih inštitucij. Tako imamo na področju šolstva Deutscher Schulverein na eni strani in Družbo sv. Cirila in Metoda na drugi. Na glasbenem področju Filharmonična družba in Glasbena matica, pa Deželno gledališče in Dramatično društvo. Nemško govoreči Ljubljančani so za duševno zadovoljstvo ustanovili Kasino Gesellschaft, slovensko govoreči pa Slovensko matico. Takih društev je še veliko. Tako na primer: Laibacher Reitschulverein in Jahalno društvo Sokol ali Deutscher und Osterreichischer Alpenverein na eni in Slovensko planinsko društvo na drugi strani itd.

Nič bolje ni bilo na področju časopisja. Leta 1863 je začel tedensko izhajati časopis v nemškem jeziku »Laibacher Tagblatt« - Ljubljanci so mu rekli »lajbaherica« in od leta 1865 do 1870 časopis »Triglav« (imenovan po najvišji gori Slovenije - 2864 m) v slovenskem jeziku. Tako ne čudi, da se je na telovadnem področju praktično v istem mesecu ustanovilo nemško društvo »Turnverein« in slovensko društvo »Južni Sokol«.

Nemška telovadna društva – »Turnverein«

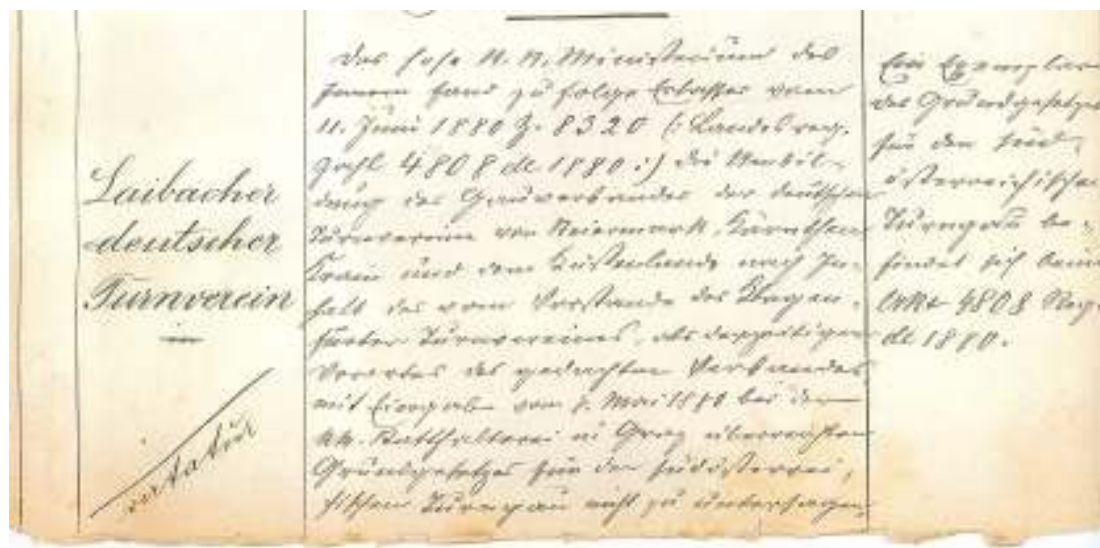
V kroniki je zapisano: »Da nebi nemška reč škode trpela so v deželah nemške zveze od Labe do Jadranskega morja, Nemci hoteli mladost pridobivati za združeno Nemčijo z osnovanjem nemških telovadnih društev«. Habsburški monarhiji je bilo to gibanje trn v peti zaradi česar so zlasti telovadna društva strogo nadzorovali.

Num.	Name des Vereins	Statutliche und Anordnende Puncte Daten.	Stammortung.
58.	Turnverein in Laibach	Gut im Sommer des Jahres 1863 ist gebildet, und zu seiner Einleitung am 1. d. Monat September 1863. In 1861 die Genehmigung erhalten. Bezogen auf die Statuten, ist denselben. Statutenfest mit Anordnung zu ergoßten Artikel. Einigung.	Die ganzseitige Statuten sind am 1. d. 1863. Die Statuten sind am 1. d. 1863.

Slika 1.: Vpis društva v register (Telovadno društvo v Ljubljani)

V Lužicah leta 1778 rojenemu in nemško vzgojenemu Ludviku Jahnu ni bil všeč izraz gimnastika. Namesto njega je uporabil izraz »Turnen«, Napisal je »Turnkunst« in ob tem govoril o telovadni etiki po kateri je dolžnost nemškega mladeniča postati in ostati vedno nemški mož in delovati za narod in domovino z vsemi svojimi močmi. Tako se je »turnstvo« organiziralo v telovadna društva, ki so se širila tudi v AO monarhijo.

V Ljubljani so poleti leta 1863 zbirali bodoče člane društva in 23. septembra ustanovili »Turverein in Laibach« ki so ga kmalu preimenovali v »Laibacher Turnverein«. V društvu se je učilo telovaditi 60 občanov. Marca 1885 so društvo zopet preimenovali iz Laibacher Turnverein v »Laibacher deutscher Turnverein«.

Slika 2.: Vpis na istem listu (Ljubljansko nemško telovadno društvo)

Kot zanimivost je iz arhivskih gradiv razbrati, da so na zboru, ki je bil 24. maja 1885 sprejemali »Satzungen des Laibacher Turnvereines«. Te »Satzunge« so bile kot gradivo pripravljene v tiskani obliki, pisane v gotici, sprejete pa potem nekoliko spremenjene, napisane na roko in pod naslovom »Satzungen des Laibacher deutschen Turnvereines«. Tako so tudi z imenom poudarili nemško usmerjenost društva. Društvo je sicer imelo nekaj težav z registracijo društva, vendar še malo ne toliko težav, kot so jih imeli v slovensko orientiranem telovadnem društvu imenovanem »Južni sokol«.

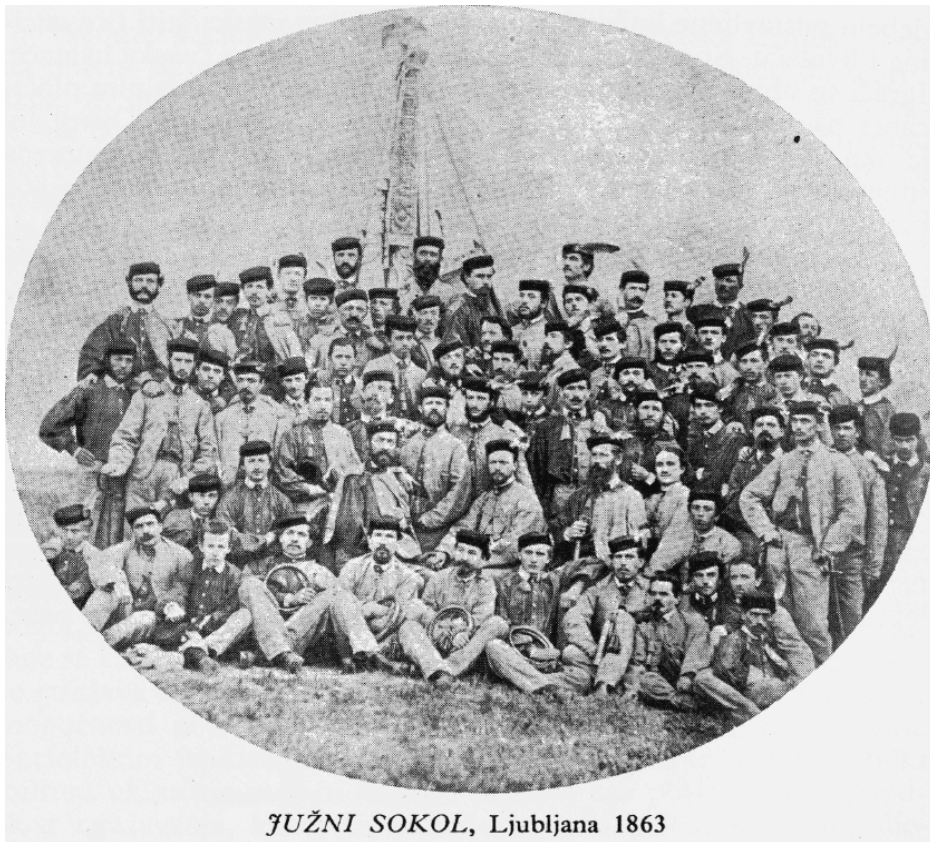
Telovadno društvo »Južni Sokol«

27. julija 1862 je ljubljanski meščan Bernard Jenti izdal poziv pod naslovom »Zdrava duša v zdravem telesu – Mens sana in corpore sano«, na katerega se je odzvalo 51 gospodov od katerih so na shodu izvolili 5 začasnih odbornikov. Tem so dali nalogo, da sestavijo pravila in jih predložijo v potrditev C.kr.vladi. Ime je društvo vzelo po vzoru češkega društva, vendar društvo v Ljubljani ni bilo ustanovljeno na pobudo kakega češkega društva, ampak ob samostojni vnemi ljubljanskih zagnancev, ki so se na to že kar nekaj časa pripravljali. Vzglede jim je bil »Praški Sokol« oziroma sokolstvo, ki je temeljilo na zamislih češkega ideologa Miroslava Tyrša, ki je želel kulturno, politično in ekonomsko neodvisnost za narode, ki so živeli pod hegemonijo avstrijske države. Želel je gibanje, ki naj oblikuje osebnost na ideji združitve slovanskih narodov pod geslom »krepimo se«. Leta 1862 je v Pragi ustanovil prvo sokolsko organizacijo, ki se je imenovala »Sokol Prasky«. Govorili so, da gre za skupen razvoj telesa in duha (enako, kot je bil moto F. L. Johna – le v slovenskem smislu).

Ljubljanski odbor je pripravil Pravila in jih 22. XII. 1862 predložil deželni vladi v odobritev. Dobil je le zahtevo za dopolnitev in tako jih je moral kar trikrat popravljati preden je vlada 25. septembra 1863 pod številko 1536 dovolila telovadnemu društvu stopiti na dan. Medtem, ko je moralo slovensko društvo čakati na dovoljenje celo leto, je nemško društvo čakalo le dva meseca.

1. oktobra 1863 je prišlo 70 Slovencev na občni zbor, ki ga je vodil dr. Fran Žerovec. Za prvega načelnika je bil izvoljen dr. Etbin Henrik Costa. Sklenili so, da so telovadni prostori v Frelihovi hiši na Dunajski cesti, da je obleka enaka češkim Sokolom, da se prvo slovensko

telovadno društvo imenuje »Južni Sokol« in izvolili prvi odbor. Prva leta društva so bila zelo plodna. Telovadili so pogosto tudi na prostem, na Koširjevem nalašč zato najetem dvorišču pod vodstvom marljivega gospoda Mandiča. Društvo je širilo tudi slovensko narodno zavest.

JUŽNI SOKOL, Ljubljana 1863

Slika 3.: Člani društva Južni Sokol

Zapleti o katerih je zapisano nekaj besed kasneje, je imelo za posledico prenehanje delovanja telovadnega društva Južni Sokol in ustanovitev novega pod imenom »Sokol«. To društvo je nadaljevalo z delom praktično z istimi ljudmi. Ustanovili so vadbeni zbor in leto kasneje uvedli žensko telovadbo.

Leta 1896 je društvo zgradilo »Narodni dom«, v katerem imajo še danes svoje telovadne prostore ljubljanski telovadci. Leta 1907 se je društvo preimenovalo v »Slovenski Sokol«, po drugi svetovni vojni je bilo društvo preimenovano v »Partizan« kot predhodnica Gimnastične zveze Slovenije.

Po vzoru Sokola iz Ljubljane so se potem ustanovljala telovadna društva tudi v drugih krajih po Sloveniji. Tako je bil 6. maja 1869 ustanovljen Tržaški Sokol, ki je imel več odsekov v predmestju in na podeželju zaradi česar so v letu 1911 za Trst in Gorico osnovali posebne Sokolske župe. Leta 1913 je bilo v župi 15 društev s 1085 člani od katerih je bilo 181 deklet. Tudi za ustanovitev Sokola v Zagrebu leta 1874 je bilo društvo Južni Sokol vzornik.

Društvo je prebujalo množice k narodni zavesti ne nazadnje z udeležbo na taborih, kjer se je začelo politično življenje Slovencev. Reкли so, da Sokol brani slovenski kapital in nacionalne interese pred nemškim kapitalom in nemškimi društvi.

Medsebojni odnosi

Med telovadnima društvoma Turnverein in Južni Sokol so bili odnosi v začetku delovanja normalni, saj je Južni Sokol ob ustanovitvi poslal Graškemu in Ljubljanskemu Turvereinu pozdrave, na katere sta obe društvi prijazno odgovorili.

Leta 1867 je imel Južni Sokol 199 članov, Turnverein pa je po številu članstva zaostajal (leta 1868 jih je imel 150) in odnosi med člani obeh društev so pričeli postajati napeti – zlasti med avstrijsko prusko vojno.

Turnerji, kot so imenovali v Ljubljani člane Turvereina so skrbeli za ranjence, ki so prihajali z bojišč v Ljubljano in odpravili sokole, ki so tudi hoteli pomagati. Vse skupaj je pripeljalo do incidenta, ki se je zgodil 22.7.1867. Takrat so trije člani Turvereina prijavili policiji tri občane, da so prepevali za turnerje sramotilne pesmi »Hali, halo, želodov več ne bo« in enemu turnerju pljunili v obraz. Na zaslišanju je Slovenec Alt opisal, da je stopil s tovarišema iz čitalnice, ko so neki neznanci izrekli »rohe slawische Bengel« (surovi slovenski paglavci) nakar je bil zapet citirani refren, da pa bi kdo koga opljuval pa je zanikal.

Etična nasprotja

Ta sam po sebi nepomemben dogodek je bil predigra incidentu z večjimi posledicami, ki se je dogodil dan kasneje, v noči med 23 in 24. julijem 1867. 23. popoldne je bil namreč pogreb poštnega oficijala, ki je bil član Južnega Sokola. Ko so sokoli zvečer zapuščali gostilno kjer so imelo pogrebščino, se je čez Mestni trg vračal turner z dvema svojima tovarišema. Sokoli, med katerimi je bil tudi ljubljanski župan dr. Etbin Henrik Costa (župan od 1864 do 1869) so obkolili turnerje in enemu z nožem odrezali želod na klobuku in ga pri tem malo ranili. (Želod na klobuku je bil društveni znak - z vrvico pritrjena dva želoda, kot simbol nemštva). Temu je sledil pretep in leteli so očitki na prepevanje ruske himne, ki so jo sokoli pogosto peli. O incidentu so se razpisali časopisi in nemško časopisje je pisalo, da Nemci v Ljubljani nebi bili več varni življenja zaradi slovenske surovosti in kršenja oblasti. Zahtevalo je razpust Sokola in Čitalnice.

Posledica neljubega dogodka je bila, da je deželni predsednik Conrad ustavil delovanje Južnega Sokola, prepovedal peti rusko himno in društvo nekaj pozneje tudi razpustil. Želel je odstaviti tudi dr. Costo z županskega mesta, kar pa mu ni uspelo.

Društvo Južni Sokol se je na razpust pritožilo toda še preden je bila pritožba zavržena je bilo ustanovljeno novo telovadno društvo imenovano »Sokol«. Pravila tega društva je vlada potrdila 30.1.1868.

V tem času so telovadna društva imela svoje nastope po mestih in vaseh v okolici Ljubljane. Nastopi Turnvereina zaradi izzivajočega in agresivnega nemškutarstva niso bili priljubljeni in so dostikrat povzročili kako neprijetnost. Tako je 18. maja istega leta prišlo pri nastopu do pretepa in zopet je nemško časopisje napadalo narodno gibanje Slovencev. Ljubljanski Nemci so Dunajski vladi izročili spomenico, da v Ljubljani postavi civilno vojaškega guvernerja, razpusti deželni zbor, čitalnico in vsa slovenska društva. Zlasti podeželsko ljudstvo je bilo užaljeno in vznemirjeno. Na taborih, na katerih se je govorilo o združitvi slovenskih pokrajin v eno upravno in politično enoto je tudi prihajalo do incidentov celo med udeleženci in policijo. Ko je Ljubljano leta 1895 prizadejal močan potres je pisatelj Peter Rosegger povedal: »Nemci in Slovenci – kaj naj z otročjimi prepiri? Mislím, da je potres pretresel srca in ljudje

zopet enkrat vedo, da spadajo (slišijo) skupaj Kar jezik razdvaja mora misel (pamet) zopet združiti«.

Razvoj požarnega varstva

Po požarnem redu še iz leta 1676 je, v slučaju požara, moral župan s svojimi rokodelci, sodnikom in pomočniki pred mestno hišo, kjer so dobili navodila za gašenje. Ko je bil ogenj zadušjen je bilo treba orodje (opremo) nesti nazaj v shrambo.

Tak pristop se dolga leta ni spreminjal. Požare so v Ljubljani naznanjali s topovi na grajskem strelišču in iz zvonika z izobešenimi zastavicami (ponoči s svetilkami) v smeri požara. Hkrati je zvon odbil enega do šest udarcev v presledkih, odvisno od tega v katerem okolišu je gorelo.

Slika 4.: Ferdinand Leitensberger, ustanovitelj prve požarne brambe v Habsburški monarhiji leta 1850, je leta 1855 objavil knjižico z navodili za ustanavljanje požarnih bramb

Matija Burger, je bil župan Ljubljane od leta 1851 do leta 1861. V arhivu mesta Ljubljana je precej dopisov, ki jih je njemu oziroma mestnemu magistratu pisal Karl Metz iz Heidelberga. Gre za ponudbe, roke in cene za gasilsko opremo (voz s platnenimi vedri, brizgalno in drugo).

Že iz teh dopisov in predvsem iz knjižice Ferdinanda Leitenbergerja o oblikovanju prostovoljne požarne brambe iz leta 1855 in priloženih slik, je razvidno, da so v tem času že govorili o oblikovanju požarne straže, ki bi delovala drugače, kot pa ljudje, ki so pozvani s strani župana in jim dostikrat ni bilo posebno mar, kaj se dogaja z orodjem in opremo ali pa so se celo izogibali pozivom za gašenje.

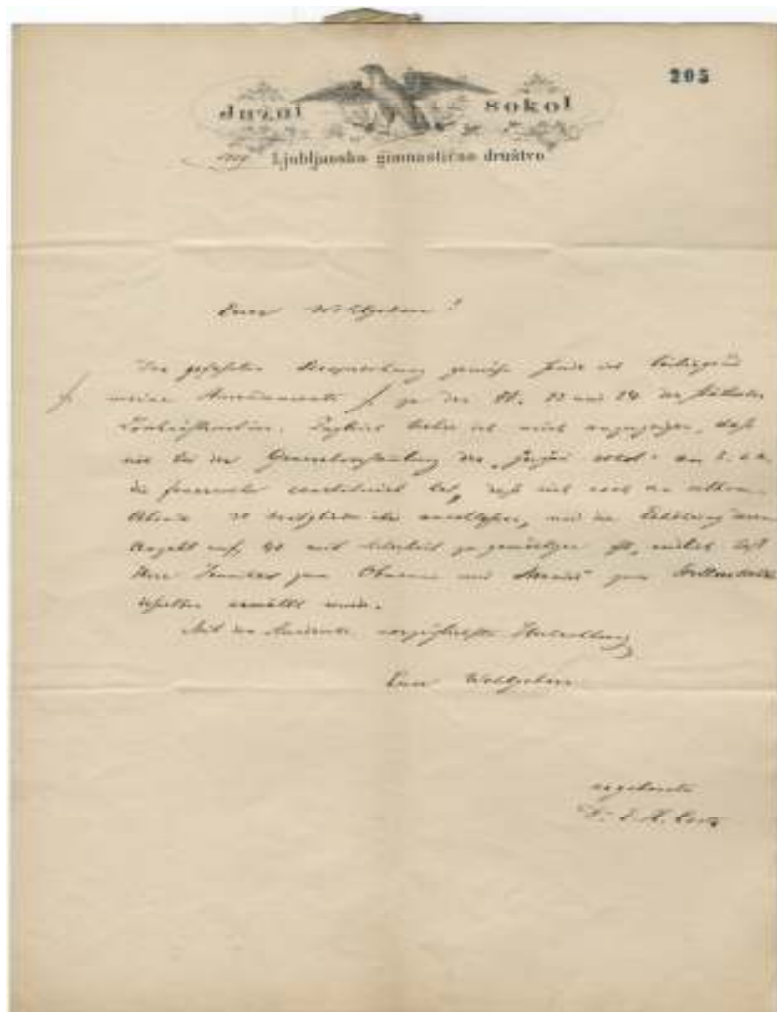
Zelo aktiven pri tem je bil magistralni svetnik Ivan Guttman, ki se je na sejah mestnega sveta zavzemal za ureditev požarne službe, zlasti po velikem požaru leta 1858 v ljubljanski Cukrarni. Tedaj je bilo v Ljubljani 7 brizgaln, 13 vozov za prevoz vode, 16 lestev, 21 sekir, 14 svetilk in 9 čebrov za vodo. Orodje za gašenje je bilo takrat v Ljubljani v štirih orodiščih.

Miha Ambrož - župan od 1861 do 1864 je bil tudi deželno zborni poslanec na Dunaju. Bil je izrazito slovensko usmerjen, čeprav so ga prav Slovenci napadli, ko je nazdravljaval nemškemu županu Idrije. V mesto Ljubljana je vpeljal plinsko razsvetljavo, kanalizacijo in tlakovanje ulic itd. Zavzemal se je tudi za odpravo smrtne kazni.

Telovadci v službi gašenja

Leta 1863 je župan Ambrož sam vodil gašenje požara in za pomoč določil dva magistralna svetnika, osem slug in devet mestnih delavcev. Samo gašenje in delo ni bilo uspešno – prej zelo pomanjkljivo, zato je želel stvari izboljšati. Skupaj z odbornikoma, kasnejšima županoma dr. Costo in dr. Suppanom so ugotavljali, da bo treba več discipline. Menili so, da bi te lahko našli pri telovadcih, po vzoru nemško avstrijskih telovadno gasilskih služb – bramb.

Tako je magistrat leta 1863 pisal telovadnim društvom (Turnvereinu in Južnemu Sokolu), če bi bili pripravljeni prevzeti gasilni posel. Turnverein je odgovoril, da ni pripravljen, Južni Sokol pa je v pismu od 1.10.1863 izrazil pripravljenost prevzeti posel ker ima 100 članov, Jevnikar in Mandič pa bi učila 40 članov za gasilski posel.

Slika 5.: S tem pismom je bilo ljubljanskemu magistratu sporočeno da je generalna skupščina Južnega Sokola oblikovala gasilsko službo, da se je še isti večer včlanilo 30 članov in da je z gotovostjo pričakovati povečanje na 40 članov in da je gospod Jenniker izvoljen za načelnika in Mandič za njegovega namestnika

Dr. Etbin Henrik Costa, ki je kasneje (leta 1864) postal župan je pripravil gasilni red pod naslovom »Prostovoljna požarna bramba ljubljanskega telovadnega društva Južni Sokol«. Predvidel je tudi oznake, za člane bel trak na levi roki, za načelnika čez prsi itd.

Po drugi poti do uspešnih gasilcev

Dr. Josip Suppan je zmagal na volitvah leta 1869 (na teh volitvah Slovenci niso volili). Suppan je kandidiral že na volitvah leta 1861, vendar takrat ni bil izvoljen, bil pa je mestni svetnik. Kot župan je leta 1867 sklical posvet za pripravo gasilske službe, kajti iz dobre volje telovadnih društev ni bilo realizacije.

Leta 1869 je bil oblikovan pripravljalni odbor na čelo katerega so postavili **Frana Doberleta**, v samem odboru pa so imeli večino člani Turvereina. 31. decembra 1869 je Jože Debevc napisal zapisnik mestnega odbora. Ta pravi, da so na seji, ki je bila 26.8.1869 že govorili o požarni straži. Člani odbora so pripravili tudi posebno resolucijo, v kateri pravijo, da je odbor pred petimi leti zavrnil ponudbo telovadnega društva ter se odrekel postavitvi požarne straže. Tako so priprave začele teči praktično znova preko pripravljalnega odbora.

V teh pripravah je sodeloval tudi Ferdinand Jergitsch iz Celovca, ki je imel veliko izkušenj z oblikovanjem prostovoljne požarne brambe.

Slika 6.:

14. oktobra 1869 je bil izpod peresa župana Dr. Josefa Suppana meščanom Ljubljane objavljen »Poziv za prostovoljni vstop v ljubljansko požarno stražo« (pisan v slovenskem in nemškem jeziku – gotici).

Na poziv za zbor članov za požarno službo, ki je bil objavljen v časopisu imenovanem »Laibaherica« 12. aprila 1870 se je javilo veliko občanov in med katerimi je bila večina članov ljubljanskega Turnvereina. Tako so ti dosegli, da je bilo na gasilski vaji, ki je bila 17. marca 1870 poveljevanje v nemškem jeziku. Uspela vaja je bila povod, da je Doberle 30. marca 1870 ustanovil gasilsko društvo imenovano: »Laibacher freiwillige Feuerwehr«. Društvo je imelo svoje prostore na dvorišču magistrata. Ko so v mestni hiši 26. junija 1870 imeli ustanovni občni zbor so doživeli ognjeni krst. Zagorelo je v bližnjem dvorcu. Več kot 90 mož je odhitelo na kraj dogodka, pogasilo požar in se vrnilo v mestno hišo, kjer so nadaljevali občni zbor.

Član Sokola ne more biti gasilec

22.6.1871 je bil izredni občni zbor telovadnega društva Sokol, na katerem so soglasno sklenili, da društvenik Sokola ne sme biti član ljubljanske požarne straže. V pismu tajnika društva gospodu Antonu Novaku, z dne 25. julija 1871, piše, da to zaradi tega, ker je ljubljanski srenjski zbor leta 1862 odbil ponudbo narodnega telovadnega društva napraviti prostovoljno požarno stražo. Ker je odboru znano, da ste vi ud požarne straže vas torej ta vljudno vpraša, ali hočete ostati še društvenik Sokola in se izbrisati iz požarne straže ali ne ?

Slika 7.: Pismo g. Antonu Novaku

Prvo in naslednja ustanovljena prostovoljna gasilska društva

Leta 1869 je bilo ustanovljeno prvo prostovoljno gasilsko društvo v Sloveniji v mestu Metlika. Tudi drugod so v tem času ustanovljali požarne brambe. Ob tem je zanimivo, da je Štejsersko namestništvo v Grazu predložitev mariborskih pravil odklonilo zaradi povezave požarne brambe s telovadnim društvom. 28. novembra 1870 pripravljalni odbor ugodil zahtevam in marca 1871 so bila pravila potrjena. PGD Maribor je imelo svoj ustanovni občni zbor 16 marca 1871.

Po ustanovitvi in vzoru teh prvih prostovoljnih požarnih bramb se je ideja hitro širila in število društev in njihovega članstva se je iz leta v leto povečevalo. Proces niti danes ni zaključen, ko ima gasilska organizacija v Sloveniji, pri dveh milijonih prebivalcev, več kot 130.000 prostovoljnih članov in od tega okoli 40.000 operativnih gasilcev, ki delujejo kot najboljša služba zaščite in reševanja in so vedno pripravljeni pomagati ljudem v nesreči.

Dostavek

Res je, da se v Sloveniji niso oblikovali »Turnerfeuerwehren« (telovadna gasilska društva) oziroma se niso tako registrirali. Povezavo z gasilci in razvojem prostovoljnih gasilskih društev pa kolikor sem uspel zbrati sem zapisal v tem prispevku.

LITERATURA:

- Državni arhiv Slovenije : različni dopisi vezani na gasilstvo,
- SI ZAL LJU 489 mesto Ljubljana, Splošna mestna registratura, fasc. 665 in 673;
- Dr. Branko Božič: Gasilstvo na slovenskem 1988;
- Ljubljanski gasilci skozi čas, Franc Sever ..et al. , 2004